

OSMANLI HALICILIĞININ I. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDAKİ DURUMUNA DAİR RAPOR

Ertan GÖKMEN*

ÖZ

Bu çalışma, İzmir Mıntıkası İktisat Müdüriyeti tarafından hazırlanan bir rapor çerçevesinde Osmanlı halıcılığının I. Dünya Savaşı yıllarındaki durumunu ele almaktadır. Halıcılığa dair on altı sayfalık bu rapor 14 Nisan 1917 tarihli olup vilayet makamına ve Ticaret ve Ziraat Nezaretine sunulmak üzere hazırlanmıştır. Raporda Osmanlı halıcılığının mevcut durumu, Osmanlı'daki büyük halıcılık merkezleri, Osmanlı halılarının kalite bakımından sınıflandırılması, Osmanlı halılarının İran halıları karşısındaki vaziyeti, Osmanlı halılarında kullanılan boyalar, halıların ticari değeri, halıların imal şekli, halı imalindeki ücretler ve halıcılığın memleket için faydaları üzerinde durulmuştur. Raporda ayrıca Şark Halı Kumpanyası'nın kuruluşu, çeşitli şehirlerde örgütlenmesi ve çalışma şekli, Osmanlı siyasi ve iktisadi hayatına verdiği zararlar ve halıcılığa kazandırdıkları ele alınmıştır. Rapor bir sonuç ile bitmekte ve burada halıcılığın geliştirilmesi için nezaretçe yapılması gereken hususlar maddeler halinde zikredilmektedir. Şark Halı Kumpanyası'nın tekel şeklindeki faaliyetinin Osmanlı halıcılığına verdiği zararın önlenmesi için milli bir şirketin kurulmasının neden gerekli olduğu, Osmanlı halılarının dünya piyasasında hangi mekanlarda tercih edildiği, Anadolu'da halı üretim modelleri, Şark Halı Kumpanyası'nın Osmanlı halılarını nasıl yurt dışına ihraç ettiği hususu raporda zikredilen hususlardandır. Belirtilen bu hususlara dair müdüriyetin düşünceleri raporda farklı başlıklar altında ele alınmıştır. Çalışmada kullanılan başlıklar rapordakilere uyumlu

* Prof Dr.- Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü.
e-posta: ertan.gokmen@cbu.edu.tr/ ORCID ID: 0000-0001-9189-9960.
Makale Türü: Araştırma Makalesi / DOI: <https://doi.org/10.32704/akmbaris.2024.192>.
Makale Gönderim Tarihi: 07.01.2024/Makale Kabul Tarihi: 22.05.2024.

olarak verilmiş, bu başlıklarda anlamı bozmayacak şekilde değişiklikler yapılmış ve konuya dair zikredilen bilgiler sadeleştirilerek sunulmuştur. Çalışmada ayrıca raporda verilen bilgilerin doğruluk değeri mevcut literatür çerçevesinde değerlendirmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Halıcılık, Osmanlı, İzmir, Uşak, Gördes, Şark Halı Kumpanyası.*

REPORT ABOUT OTTOMAN CARPET WEAVING DURING THE FIRST WORLD WAR

ABSTRACT

This study deals with the situation of Ottoman carpet weaving during the First World War, within the framework of a report prepared by Smyrna Economy Directorate. This sixteen-page report on carpet weaving business is dated 14 April 1917 and has been prepared to be submitted to the local authority and the Ministry of Trade and Agriculture. In this report, the current situation of Ottoman carpets, the major carpet centers in the Ottoman Empire, the classifications of Ottoman carpets in terms of quality, the position of Ottoman carpets against Iranian carpets, the dyes used in Ottoman carpets, the commercial value of carpets, the way they are manufactured, the wages in carpet manufacturing and the benefits of carpet making for the country are emphasized. The report also deals with the establishment of Oriental Carpet Company, its organizations in various cities and the way it work, the damage it caused to the Ottoman political and economic life and what it brought to the carpet business. Why it was necessary to establish a national company in order to prevent the damage caused by the monopoly activities of the Oriental Carpet Company to Ottoman carpet weaving, in which places Ottoman carpets were preferred in the world market are issues mentioned in the report. The opinions of the directorate on these issues are given under different headings in the report. The titles used in the study were given in harmony with the ones in the report, minor changes were made in these titles in a way that would not distort the meaning and the mentioned information on the subject were given in a simplified manner. In this study, the accuracy of the information given in the report was also evaluated within the framework of the available literature.

Key words: *Carpet Weaving, Ottoman, Smyrna, Uşak, Gördes, Oriental Carpet Company.*

GİRİŞ

Halıcılık Türklerin en eski sanatlarından biridir. Türkler yaşadıkları yerlerde bu sanata dair güzel dokumalar meydana getirmişler ve bu sanatı fethettikleri ve göç ettikleri yerlere taşımışlardır. Anadolu'ya yerleşen Türkler arasında bazı yöreler bu sanatta ileri gitmişlerdir. Özellikle göçebe hayat tarzına sahip Yörükler arasında bu sanat hayli gelişme göstermiştir. Uşak, Gördes, Kula, Demirci ve Bergama gibi yerler bu sanatta önemli şöhrete sahiptirler. Belirtilen şehirler kadar olmasa da Anadolu'nun bazı şehirlerinde de halı ve kilim dokumacılığı yapılmıyordu.

Anadolu'daki şehirler dışında halı dokunan yerlerden biri de Osmanlı sarayı idi. Saraydaki atölyelerde hassa sanatkarları tarafından saray ve çevresi için dokumalar yapılmıyordu. Saray imalathanelerinde ihtiyacı karşılayacak düzeyde halı dokunamadığında bu ihtiyaç halıcılıkla şöhret bulmuş yerlerden karşılanıyordu.

Seyahatnameler, Batılı ressamın tabloları, gümrük kayıtları, Batıdaki saraylara ve zenginlerin evlerine ait eşya envanterleri 15-17. yüzyıllarda Akdeniz limanlarından Avrupa ülkelerine Osmanlı topraklarında imal edilen halıların ihraç edildiğini göstermektedir (Tezcan, 2015: 5-6). Avrupa ile olan

ticaretin artışına paralel olarak Avrupa’da orta sınıfın halı kullanmaya başlaması 18-19. yüzyıllarda Avrupa’ya olan halı ticaretini artırmıştır. 19. yüzyılda ise halı ticaretinde gerçek anlamda artış yaşanmış ve Osmanlı halılarının ticari değeri artmıştır (İnalçık, 2021: 32). Bu yüzyılda doğrudan halıcılık işi ile uğraşan bazı yabancı şirketler kurulmaya başlanmıştır. Bu şirketler Anadolu’da dokuttukları halıları İzmir üzerinden Avrupa ve Amerika’ya satmışlardır. İlki 1836’da diğerleri ise daha sonraki tarihlerde kurulan altı şirket 1907 yılında Şark Halı Kumpanyası adı altında birleşmiş ve Anadolu’nun pekçok şehrinde kurduğu şube ve acenteler vasıtası ile halı dokutmuştur. Şirket, faaliyet alanını o kadar genişletmiştir ki Osmanlı halıcılık sektörünün %75’ine hükmeder hale gelmiştir. Kurduğu iplik fabrikaları, boyahaneler, yıkamahaneler ve desenhaneler ile halıcılıkta bir tekel oluşturmuştur. Şirket I. Dünya Savaşı yıllarında da faaliyetlerini sürdürmüştür.

Şirketin faaliyetlerini sürdürdüğü bu yıllarda İzmir İktisat Müdüriyeti tarafından vilayete ve Ticaret ve Ziraat Nezaretine sunulmak üzere bir layiha hazırlanmıştır. Herhangi bir konuda düşünülen şeyin yazılı hale getirilmesinden ibaret olan layihaların ıslahat layihaları, bir memuriyet ve teftiş sonrası hazırlanan layihalar, elçilerin intibalarını ihtiva eden layihalar, bir mesele hakkında görüş bildiren layihalar, kanunların çıkarılış sebeplerini ortaya koyan layihalar olmak üzere çeşitleri bulunmaktadır (Kütükoğlu, 2003: 116). Çalışmamıza konu olan rapor da halıcılık konusunda ilgilileri ve yetkilileri bilgilendirmek amacıyla İzmir Mıntıkası İktisat Müdüriyeti tarafından hazırlanmıştır.

I. Dünya Savaşı’nın sonlarına doğru 1917 yılında hazırlanan rapor “Ticâret ve Zirâ’at Nezâret-i Celîlesine ve Bir Sûreti Makâm-ı Vilâyete Takdîm Kılınan Rapordur” (BOA. ML. EEM. 598/30) başlığını taşımaktadır. Raporda farklı başlıklar altında I. Dünya Savaşı yıllarındaki Osmanlı halıcılığının durumu ayrıntılı şekilde ele alınmıştır. Raporda verilen bilgiler aşağıdaki başlıklarda verilmeye ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

1. Osmanlı Halıcılığının Mevcut Durumu ve Menşei

Raporun giriş kısmında halıcılığın nasıl başladığı, hangi yollarla nerelere yayıldığı, Osmanlı topraklarında bu yayılmanın nasıl gerçekleştiği, Osmanlı halılarının genel özellikleri ve Şark Halı Kumpanyası’nın Osmanlı halıcılığına olan etkisi hakkında bilgiler verilmiştir.

Raporda Osmanlı halıcılığının menşeiine dair verilen bilgilerin Türk halıcılık tarihine dair mevcut literatür bilgileriyle uyumadığı görülmektedir. Raporda:

“Pek eski zamanlarda Çin’in san’at-ı beytiyesi olan halıcılık münâsebât-ı hem-civârı dolayısıyla ticâret ve seyâhat dolayısıyla oradan Japonya’ya, Hindistan ve Belücistân ve Afganistan tarikiyle İran’a intikâl etmiştir. San’at Hind ve Afgan bi’l-hâssa İran hüner-perverânının elinde artık ihtiyâc seklinden çıkarak san’at hâline girmiştir. İran’da halıcılığın terakkisine memleketde hükümran olan azametli Türk padişahlarının te’sîr-i nefâset-perestîsinin pek çok dahli vardır. Hind ve Çin’in mahâretkâr usta ve nakkâşlarının dehâi sanatı İran’ın zevk-perestîsi ile imtizâc ederek giran-bahâ kalîçeler nesc edilmiş ve san’at bu sûretle intişâr ve tevessü’ ederek büyük saray ve konaklardaki eyvânların geniş sofalarını İsfâhan’ın gülistânlarını Şiraz’ın bağçelerini, Tebriz ve Kirmanşah’ın bağlarını yâhûd Cemşid’in âyin ezvâkını, Behram’ın debdebe-i sayd ü şikârını, Rüstem’in menâkıb-ı kahramânesini musavver nefis kalîçelerle donatmıştır; san’at-ı kalîçe bir bedî’a hâline girmiştir. İran ile münâsebât-ı hudûdiye te’sîrıyla, bâ-husûs atebât-ı kutsal âliyânı ziyâret maksadıyla her sene İrân’ın her tarafına gelen züvvâr vâsıtasıyla Irak’a, şimâlde Kürdîstân ve Azerbaycan ile hudûd-ı Osmâniyedeki seyyâr Kürd aşâ’irinin birbirleriyle dâ’imi temâsları netîcesinde Kürdîstân-ı Osmâniye’ye intikâl imiş muhârebât-i müte’addide te’sîriyle ve esbâb-ı ticârîye dolayısıyla tâ Sivas, Ankara, Konya’ya, nihâyet İzmir’e kadar yayılmıştır” denilmektedir (BOA. ML. EEM. 598/30: 1).

Halı sanatı denildiğinde yukarıda belirtilen ülkelerin bu sanata katkıları inkar edilemez ise de halıcılığın Türklerin yaşadıkları yerlerde ortaya çıktığı ve onlarla birlikte dünyaya yayılma gösterdiği bilien bir husustur. Düğümlü halılara dair yapılan araştırmalar bu tekniğin bir Türk bölgesinde çıktığını ve geliştiğini göstermektedir. Araştırmalar halıcılığın 30-45 derece kuzey enlemleri arasında kalan Asya sahasında ortaya çıktığını göstermektedir (Yetkin, 1974: 9, 12). Kurd Erdmann ve Uhleman coğrafi ve iklim şartları gereği halının anayurdunun Türkistan'ın batısından doğuda Moğolistan'a kadarki saha olması gerektiğini belirtmişlerdir (Diyarbakirli, 1984: 8). Nitekim Orta Asya'da Altay dağlarında Beşinci Pazırık Kurganı'nda Sovyet arkeolog Rudenko tarafından bulunan ve Gördes düğüm tekniği ile dokunan, M.Ö. III. yüzyıla tarihlenen halının en eski halı olduğu ve bunun Asya Hunlarına ait olduğu belirtilmiştir (Diyarbakirli, 1984: 1; Aslanapa, 1987: 99).

Raporda halıcılığın İran'daki kutsal yerleri ziyarete gelenler vasıtasıyla Irak'a, Azerbaycan'a ve Osmanlı topraklarına intikal ettiği ve yapılan savaşlar ve ticaretler yoluyla da Sivas, Ankara, Konya ve nihayet İzmir'e kadar yayıldığı belirtilmiştir (BOA. ML. EEM. 598/30: 1). Halıcılığın intişarının sadece İran'daki kutsal yerleri ziyaret açıklamak da çok doğru gözükmemektedir. Zira düğüm tekniği kullanılarak yapılan halıcılık Abbasiler devrinde Orta Asya'dan Batı'ya getirilmiş ve akabinde Selçuklu Türkleri vasıtasıyla önce İslam dünyasına ve Anadolu'ya daha sonra da Müslüman olmayan bölgelere yayılmıştır (Aslanapa, 1984: 15).

Raporda, millî halıların büyük kısmında Çin, Hind ve İran halılarında görülen sanatın gözlendiği ifade edilmektedir. Zira bizde halının, sanat ve ticaret yönüyle değil köy evlerinin ihtiyacı nispetinde dokunduğu belirtilmektedir. Dokunan halılara çiçek ve iptidai eşya resimleri nakşedilebilmektedir. Bu halıların kıymeti boyalarının nebatî olmasından ve şekillerinin iptidai olmasından kaynaklanmaktadır. Yalnız üç yüz senelik Gördes, Kula, Bergama seccadelerinde nispeten bir sanat görülmektedir. Bunların tamamı cami mihraplarını resmeden mihraplı seccadelerdir. Mihrabın zemini genellikle mavi, yeşil ve kırmızıdır. Gördes ve Kula halkının aslen yörük olmasına nazaran bu sanatı şarktan getirdikleri anlaşılmaktadır. Seccadelerin kenarlarındaki su nakışlarından da bu iktibas açıkça anlaşılmaktadır. Mihrap şekilli seccadeler millî eserlerimizdir (BOA. ML. EEM. 598/30: 1; Bayraktaroğlu, 1999: 59-64; Gökmen, 2014: 36). Eski Osmanlı halılarını diğer halılardan ayıran en önemli özellik tel ve ilmelerinin pamuktan değil yünden olmasıdır (BOA. ML. EEM. 598/30: 1).

Osmanlı Devleti'nde halıcılığın yayılmasında, bir sanat ve ticari meta haline gelmesinde Şark Halı Kumpanyası'nın etkisi büyüktür. Bundan yetmiş seksen sene önce kurulan bir şirketle ve daha sonrasında kurulan kumpanyalar ile İran, Hind ve Çin halı ve seccadeleri taklit ve tasnif edilerek halıcılığa büyük bir sanat mahiyeti verilmiş, Avrupa ve Amerika'da pazar bulunarak ticareti genişletilmiş ve Osmanlı halılarına ticaret pazarında bir mevki kazandırılmıştır (BOA. ML. EEM. 598/30: 3).

2. Osmanlı Memleketinde Büyük Halı Merkezleri

Raporun bu başlığı altında Anadolu'da halı dokunan büyük merkezler ile buralarda bulunan acente sayısı, halı dokuyan amele ve tezgâh sayısı, yıllık üretilen halı miktarı ile yıllık ihracatın parasal tutarı hakkında bilgiler verilmiştir.

Rapora göre, Sivas, İzmir, Isparta Silile, Burdur, Eskişehir, Uşak, Urfa, Ankara, Akhisar, Akşehir, Kırşehir, Afyonkarahisar, Denizli, Demirci, Haçin, Niğde, Simav, Sivrihisar, Permata, Günay, Maraş, Kırkağaç, Milas, Bergama, Ladik halı dokunan büyük merkezlerdir. Ticaret müdürü değişik halı merkezlerinden aldığı bilgilere dayanarak buralardaki kumpanya sayısı ile halı dokuyan kişi sayısı ve tezgâh sayısı hakkında bilgi vermiştir. Bu bilgiler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

	Kumpanya Adedi	Amele Adedi	Destgâh Adedi	Senevî İmalât Arşûn Rub'u	Senevî İhrâcât lira
Burdur	5	3.500	1.500	5.000	-
Demirci	-	2.400	600	-	180.000
Uşak	-	12.000	500	-	50.000
Kula	-	-	1.500	70.000	-
Gördes	-	5.000	1.500	-	-
Kırkağaç ve Soma	-	320	120	10.000	-
Isparta	-	-	1.500	200.00	-

Kaynak: BOA. ML. EEM. 598/30: 3.

Tablo 1: Ticaret Müdürünün Edindiği Bilgilere Göre Bazı Halı Merkezlerindeki Kumpanya, Amele ve Tezgâh Sayıları.

Tablodaki bilgiler en fazla halı amelesinin sırasıyla Uşak, Gördes, Burdur ve Demirci’de, en fazla tezgâhın 1500 adetle Kula, Gördes, Isparta ve Burdur’da bulunduğunu göstermektedir. Dokunan halı miktarına dair her yerleşim yeri için rakam verilmediğinden önceliğin hangi şehirde olduğunu söylemek mümkün değildir. Tablodaki verilere göre beş dokuma merkezindeki toplam amele sayısı 1917 yılında 23.220’dir. Aynı dokuma merkezlerinde Kırkağaç ve Soma hariç 1910-1913 yıllarında amele sayısı 11.956’dır. Bu rakamlar savaşa rağmen halı dokuyan kişi sayısının arttığını göstermektedir (Eldem 1994: 86).

3. Umumiyet ve Nefaset Bakımından Osmanlı Halılarının Tasnifi

Raporun bu başlığı altında Anadolu’da faaliyet gösteren şirketlerin İran halılarını numune kabul ederek halıları renklerine, nakışlarına, çeşitlerine göre tasnif ettikleri, yün ipliğini ve amele ücretini dikkate alarak değişik kalitelerde halılar imal ettirdikleri belirtilmiştir. Rapora göre Anadolu’da dokunan halıların kaliteleri aşağıda belirtildiği şekildedir (BOA. ML. EEM. 598/30: 3).

3.1. Birinci Çeşit Kirmanşah Kalitesi

Kirmanşah kalitesi büyük şirketler tarafından Anadolu’da imal ettirilen halıların en kalitelisi ve en nefesidir. Sivas’ta imal edilen bu halı çeşidini başka yerlerde imal ettirmek mümkün değildir. Zira bu halılarda İran koyunları gibi yılda bir defa kırılan Sivas Uzunyayla koyununun ipek gibi ince ve parlak uzun yünü kullanılmaktadır. Ankara, Bursa, Konya gibi yerlerde koyunlar senede iki defa kırılmaktadır. Bu koyunların yünleri Sivastakilerden daha serttir. Bu şehirlerdeki yünlerle dokunan halılarda aynı parlaklık ve incelik elde edilememektedir.

3.2. İkinci Çeşit Saruh? Kalitesi

Sille, Konya ve Urfa gibi yerlerde imal edilen halı kalitesi olup üretimi ve kullanımı nispeten sınırlıdır (BOA. ML. EEM. 598/30: 4).

3.3. Üçüncü Çeşit Tebriz Kalitesi

İran Tebriz halılarının en başarılı olan taklididir. Bu halı çeşidi pek revaç bulduğundan çokça imal edilmekte ve imal edildiği yere izafeten tüccar arasında Isparta kalitesi adıyla bilinmektedir. Isparta, Burdur, Eğirdir, Afyonkarahisar, Permata, Haçın, Denizli ve Sivrihisar’da imal edilmektedir. Bu halı çeşidi imalatın ve ihracatın önemli bir kısmını teşkil etmektedir (BOA. ML. EEM. 598/30: 4).

3.4. Dördüncü Çeşit Meşhet Kalitesi

Meşhet halılarının taklidi olan bu halılar daha çok Kütahya, Isparta ve Burdur'da dokunmaktadır.

3.5. Beşinci Çeşit Bergama Kalitesi

İzmir, Kula, Isparta, Burdur ve Günay'da dokunmaktadır. Bu kaliteki halılar Osmanlı Yörük halılarının taklididir. Yünleri biraz uzunca bırakılan bu halılar dayanıklıdır (BOA. ML. EEM. 598/30: 4).

3.6. Altıncı Çeşit Uşak Kalitesi

Uşak kalitesindeki halılar üç çeşittir. Birincisi Kirman, ikincisi Yaprak, üçüncüsü Barhâne'dir. Bu halılar özellikle Uşak'ta dokunmakta olup bunların hasılatı ve kullanımı fazladır (BOA. ML. EEM. 598/30: 4).

3.7. Yedinci Çeşit Demirci Kalitesi

Borlu, Gülistan ve Nevresim namlarıyla birkaç çeşidi vardır. Demirci, Simav ve Akhisar'da birkaç sene önce de Isparta kalitesinde halı imaline başlanmış ise de aynı nefaset elde edilememiştir (BOA. ML. EEM. 598/30: 4).

3.8. Sekizinci Çeşit Gördes Kalitesi

Gördes kalitesi nispeten kaba olup millî bir çeşittir ve kullanımı çoktur.

3.9. Dokuzuncu Çeşit Kula Kalitesi

Yapaklı, Kendirli, Filipik adlarıyla birkaç çeşidi varsa da gittikçe rağbetten düşmektedir (BOA. ML. EEM. 598/30: 4).

Yukarıda belirtilenler dışında Kayseri, Kırşehir ve Günay kaliteleri mevcut ise de bunlar yavaş yavaş rağbetten düşmekte ve daha çok memleket içinde kullanılmaktadır. Dokuması ve nakışları ile mühim bir mevki işgal eden Kayseri ipek halıları ne yazık ki taklit nebati iplik ve sabit olmayan boyalar kullanımı nedeniyle rağbetten düşmüştür. Bundan önce otuz kırk liraya satılan ipek seccadelerin yerini bugün nebati iplikten imal edilen taklitler almış ve bunlar iki üç liraya satılır olmuştur (BOA. ML. EEM. 598/30: 4).

Kayseri halılarındaki bu gerilemenin 19. yüzyıl sonlarında fark edildiği ve Hereke Fabrika-i Hümayunu'na boya karışım usullerini öğrenmek için ustalar gönderildiği arşiv belgelerindeki bilgilerden anlaşılmaktadır (BOA. DH. MKT. 2297/85). Hereke fabrikasında boyama usulünü öğrenip Kayseri'ye dönen ustalardan bir kısmı 1898 tarihinde Kırşehir'e gönderilmiştir (BOA. MF. MKT. 2164/19).

4. Acem Halılarıyla Osmanlı Halıları Arasındaki Fark

Raporun bu başlığı altında genel olarak Osmanlı halıları ile İran halıları arasındaki farka ve birbirlerine olan üstünlüklerine ve sahip oldukları pazar paylarına değinilmiştir. Raporda şu hususlar üzerinde durulmuştur:

Bugünkü haliyle Osmanlı halıları sanat ve ticaret bakımından İran halıları nefasetinde ve değerinde değildir. Yalnız yünlerinin sertliği bakımından Osmanlı halıları daha dayanıklıdır. İran halıları

belirginleşmiş şekil, renk, tasvir ve resimleri ile Avrupa ve Amerika zenginlerinin salonlarında gösterişli bir lüks ve pahalı bir dekordur. O derece ki halı denilince hatıra evvelâ İran gelmektedir. Bu asırlık şöhrat ve antikaya olan meyl ve tutkudan dolayı en adi İran halıları bile yüksek fiyatlardan satılmaktadır. Zaten Osmanlı halılarının bugün şekil ve çeşidi unutulmuş gibidir. Şark Halı Kumpanyası İran halılarını taklit ederek -başka çare yoktur- Osmanlı topraklarında dokuttuğu halıları yabancı ülkelerde memleketimizin malı olarak değil İran halısı namıyla satarak para kazanmaktadır (BOA. ML. EEM. 598/30: 4).

Şuan bizde halıcılık millî bir sanat değil ticari bir sanattır. Bundan dolayı İranlılarla millî sanat olarak rekabet etmemiz imkansızdır. Hususi ev tezgâhlarında millileşmiş seccadelerin üretim ve sarfi muhitleri ile sınırlıdır. Hatta bu üretim memleketin ihtiyacını bile karşılamamaktadır. Dokunan halı ve seccadeler satılarak çeyiz alınmakta veya ailenin maişetine katkı olsun diye uygun zamanlarda boş eller tarafından dokunmaktadır. Bunların sanat ve nefaset bakımından kıymetleri yoktur. Aradaki farklar bilindikten sonra rekabet yalnız şu tarafta aranmalıdır: Biz taklit ettiğimiz İran halılarını pazarda satışı çıkardığımızda imal nefaseti, şekillerin çeşidi ve fiyatların uygunluğu bakımından bugün İran'da dokunup aynı mahreçlere gönderilen halılara üstünlük sağlamalıyız ki revaç bulmak mümkün olsun. Bu da pek mümkün değildir (BOA. ML. EEM. 598/30: 4). Raporda bunun sebepleri şu şekilde belirtilmiştir:

- a. İhracatımız İran ihracatının ancak %20'sine denktir.
- b. Bizde nasıl şirketler kurulmuş ise İran'da da Kâşân, Sultânâbâd, Devletâbâd, Hemedan, Tebrîz, Sine gibi halı mevkilerinde aynı şirketler kurulmuştur. Bunlar İran'da dokuma malzemelerinin daha güzelini uygun fiyatla tedarik edebilmektedirler. Bunun yanısıra amele ücreti de daha düşüktür.
- c. Bizim amele ile İran amelesi arasında maharet itibarıyla de fark mevcuttur.
- d. İran'da nefaseti doğuran bir diğer neden boyamadır. İran'ın sabit boyalarını Osmanlı'da oluşturmak imkân dışıdır. İnce telli yünleri sabit nebati boyalarla boyayarak bunlarla dokunan halılardaki ipek yumuşaklığını, kadife parlaklığını bizim yün ve boyalarla elde etmek mümkün değildir.

Durum bu şekilde iken halıların Şark Halı Kumpanyası'nın yaygınlaştırdığı sabit alizarinle boyanmaya başlanması ile rağbetten düşmesine çare bulunabilmiştir. Halılara parlaklığı vermek için kumpanyanın (BOA. ML. EEM. 598/30: 4) icat ettiği madde ile halılar yıkanmaktadır. Bu yıkama ile halılara kullanım şekli ve parlaklık verilmektedir. Halılarımızdaki iki kusur kumpanya yardımıyla giderilmiştir (BOA. ML. EEM. 598/30: 5).

Osmanlı halılarının dokunmasında kullanılan yünlerin telleri daha sert ve kalın olduğundan Osmanlı halıları Acem halıları kadar yumuşak değildir bilakis onlardan daha serttir. Özellikle Uşak ve Bergama cinsleri oldukça dayanıklıdır. Bunlarla Avrupa ve Amerika'daki otellerin, ticarethanelerin salon ve odaları ile merdiven basamakları kaplanmaktadır. Bu bakımdan pek fazla girintisi olan yerlerde bu halılar tercih edilmektedir. Bu tercih sebebiyle halılarımız diğer bakımlardan kaybettikleri rekabeti bu şekilde telafi etmektedir. Dayanıklılık sebebiyle en fazla halı siparişleri otel, ticarethane ve daire gibi yerler için yapılmaktadır. Uşak ve Isparta kalitelerine olan rağbet bunun sonucudur. Yine Sivas, Isparta, Uşak kalitelerinin satış yerlerindeki terakkisi bunu göstermiştir. Bu kaliteler bizde halı sanatını ve ticaretini devam ettirme his ve menfaatini tatmin ve temin eden ticari sebeplerdir. Bu kaliteler İran kaliteleriyle ciddi rekabet ettikleri takdirde İran bunlarla rekabet edemeyecektir. Yukarıda arz edilen farklar dikkate alınır ve buna imal masraflarının düşüklüğü de ilave edilirse İran halıları ile rekabet

mümkün olacaktır. Halıya rağbet o kadar fazladır ki Osmanlı halıları hiçbir zaman elde ettikleri mevkiyi kaybetmeyecektir (BOA. ML. EEM. 598/30: 5).

Raporun bu kısmında verilen bilgileri değerlendirecek olursak, Osmanlı halılarının yurt dışında İran halıları adı altında satıldığı, Osmanlı ihracatının İran ihracatının %20'si civarında olduğu, Osmanlı halılarının dokunmasında kullanılan yünlerin daha kalın ve sert olması dolayısıyla otel ve ticarethane solonlarında ve merdivenlerde tercih edildiği, bu halıların daha çok Uşak ve Isparta taraflarında dokunduğu ifade edilmiştir. Buralarda dokunan halılar İran halıları ile rekabet edebilir durumdadır. Sanat, renk, desen bakımından Osmanlı halıları İran halıları ile rekabet edebilecek durumda değildir. İran'da işçi ücretleri daha düşüktür, şayet bu konuda da birşeyler yapılabilirse rakabet mümkün olabilecektir. Şark Halı Kumpanyası'nın kullandığı sabit boyalarla yapılan boyamalarla ve yine şirketin icat ettiği maddelerle yapılan yıkamalarla halılara parlaklık kazandırılmaya ve halılara rağbet artırılmaya çalışılmaktadır.

5. Osmanlı Halılarında Kullanılan Boyalar

Raporun bu bölümünde Osmanlı halılarında kıymet azalmasının nedenlerinden birinin boyamadaki bozulma olduğu belirtilmiş, boyamadaki bu bozulmanın nasıl önlenmeye çalışıldığı üzerinde durulmuştur.

Rapora göre Osmanlı topraklarında boyacılık esasen kaybolmuştur. Alacacılar ve yazmacılar arasında pamuk boyama pek az kalmıştır. Daha önce Osmanlı seccadeleri namıyla bilinen Gördes, Demirci, Kula seccadeleri çivit, kökboya ve çehri boyalarıyla boyanmaktaydı. Seccadeler mavi, yeşil, kırmızı ve sarı gibi dört basit renkle dokunmaktadır. Daha sonra sabit analin kullanımına başlanması ile renklerdeki sabitlik kaybolduğundan halıların kıymetleri düşmüştür. Yalnız Şark Halı Kumpanyası halı malzemelerini alizarin ile boyayarak bu kıymetin azalmasına çare olmuştur (BOA. ML. EEM. 598/30: 5).

Osmanlılar döneminde dokuma malzemelerinin boyanmasında kökboya, cehri, çivit, bakkam ağacı, mazi ve palamut gibi boyar maddeler kullanılıyordu (Canatar, 1998: 92-98). Bunlar dışında armut otu, kimyon ağacı, dağ eriği, soğan, nar kabuğu, kara boyalık çamurundan da boyar madde olarak istifade ediliyordu (Bodur, 1988: 109). Kırmızı, mor, sarı, yeşil, mavi, siyah, kahverengi ve turuncu rengi elde etmek için bitki, hayvan ve doğal kökenli boyar maddeler kullanılıyordu (Karadağ, 1997: 50). Halımın ticari bir meta haline gelmesi ve üretiminin artması ile boyar madde yetersizliği ortaya çıkmış, bunun yanında renklerdeki sabitsizlik kimyasal boyalara yönelimi artırmıştır. Kumpanya İzmir Murtakiye'de bulunan boyahanesinde Almanya'dan ithal ettiği boyalarla iplikleri boyuyor ve acenteleri aracılığı ile bunları dokuyuculara ulaştırıyordu (Yılmaz, 2020: 109).

6. Halıcılığın Bugünkü Durumu Memlekette Faydalı Bir Ticaret Halinde Değildir

İzmir Mıntıkası İktisat Müdüriyetine ait raporda halı ticaretinin bugünkü haliyle memlekete sağladığı iktisadi ve ticari fayda kadar zarara sebep olduğu belirtilmektedir. Diğer vilayetlerden ve vilayet mülhakatındaki ilgili kişilerden alınan bilgiler ve ihtisas erbabının beyanatları halıcılık hakkında bir umumi şikâyetin olduğu yönündedir (BOA. ML. EEM. 598/30: 5).

Yüz bine yakın amelenin (Eldem 1994: 85) günlük saatini işgal eden, boyası dışında diğer malzemeleri memlekette hazırlanan, yıllık on milyon frank ihracatı temin eden bu sanat ne yazık ki ne memleket ahalisine ne de dahili ticarete fayda sağlamaktan uzaktır (BOA. ML. EEM. 598/30: 5).

Halı dokuyan bir kız ve bir kadın senelerce kesbettiği maharetle düğüm hesabı ile günde yedi sekiz kuruş ücret alabilmektedir. Ortalama olarak alınan yevmiye üç dört kuruş arasındadır. Mesela, on arşın kare ebadındaki bir halıda 394.000 düğüm olmasına nazaran dokuma masrafı 180 kuruştur. Boyama masrafları, iplik ve yünler kumpanyanıdır. Kumpanyanın 800 kuruşa sattığı halıdan, o kadar emek karşılığında ancak 400 kuruş kadar bir miktar kalmaktadır. Bundan dolayı halı imal eden yerlerin ekserisi ziraat ve ticareti sınırlı, geçim sıkıntısının fazla ve kadınların ev işleri dışında meşgalesinin olmadığı yerlerdir. Bu gibi yerlerde kadınlar ve kızlar zamanlarını boş yere geçireceklerine halı dokuyarak kazandıkları yevmiye ile ev masraflarını karşılamaya ve çeyizlerini tamamlamaya çalışmaktadırlar. Halıcılıktan bu şekilde istifade edilmektedir. Hiç olmaz ise amelenin mesai şekli ile çalışma saatinin düzenlenmesi gerekmektedir. Halı dokuyanların kazandıkları para kaybettikleri sıhhatlerinin karşılığı olmaktan uzaktır (BOA. ML. EEM. 598/30: 6).

Vedat Eldem halı yevmiyesinin 1913 yılında Hereke'de 4, Uşak'ta 2,5, Isparta'da 2,1, Sivas'ta 1,8 kuruş olduğunu belirtmektedir (Eldem, 1994: 65). Halıcılık merkezlerinden olan Demirci'de 1897 yılında bir halı işçisinin günlük ücreti 2,5 kuruş civarındadır (Gökmen, 2007: 255). Raporun yazıldığı 1917 yılına gelindiğinde halı yevmiyelerinde 1-1,5 kuruşluk artış yaşandığı anlaşılmaktadır.

7. Halıcılığın Millî Faydaları

Rapordaki bu başlık altında halıcılığın nerelerde şöhet kazandığı, buralarda halıları kimlerin dokuduğu, Müslim ve gayrimüslim ahalinin bu sanata yaklaşımı, kadınlarımıza ve kızlarımıza eğitim ve ahlaki açıdan kazandırdıkları üzerinde durulmuştur.

Rapora göre dahili sanayi ürünlerinden hiçbiri ticari emtia olarak ihraç edilmemektedir. Halıcılık ihracata mahsus istatistiklerde önemli bir yer tutmaktadır. Şam, Haleb ve Bursa'nın ipekli kumaşları, havluları, alaca ve çitarileri millî mamulatımızdan olmaları sebebiyle iftihar vesilesi ise de bunlar büyük bir yekûn teşkil etmemekte ve dahili tüketime münhasır kalmaktadır (BOA. ML. EEM. 598/30: 6).

Halıcılık özellikle Isparta, Burdur, Sille, Eğirdir, Niğde, Afyonkarahisar ve Sivas gibi yerlerde Rum ve Ermeni unsurun fakir ailelerine; memleket içinde seyyar olarak dolaşan Osmanlı Yörüklerine; Gördes, Kula, Demirci ve Uşak kazalarının umum İslâm ve Hıristiyan ahalisine bir meşgale ve menfaat temin etmektedir. Tembel bir ömür geçirmekte bulunan kadınlar, serseriyane dolaşan kız çocukları halılardaki şekil ve renklerin birbiriyle olan münasebetlerini öğrenmeğe, zihinlerini ve gözlerini resim sanatıyla ve nakışlarla meşgul etmeye başlamışlardır. Belirtilen yerlerde birden yirmiyeye kadar düzgün sayamayan kadınlar, kız çocukları gibi dokudukları düğümlerin sayısını bilmek mecbûriyetinde olduklarından rakamları saymayı ve işlemekte oldukları 780 telli ve 1300 sıralı halının bir arşın karesinde şu kadar bin ve genelinde şu kadar milyon düğüm bulunduğunu ve düğüm hesabı ile ne kadar ücret alabileceklerini öğrenmişlerdir (BOA. ML. EEM. 598/30: 6).

Kadınlarda ahlaki bozulmanın bir sebebi de sefalet olduğundan günde kazanılan dört beş kuruş iffetin korunmasına yardımcı olmuş ve dolayısıyla ahlaka da hizmet etmiştir. Kadın ameleden başka Ermeni ve Rum vatandaşlardan birçokları memuriyet, modelci, anbar memurluğu, boyacı, kâtip ve sürveyan gibi işlerle maişetlerini temin etmektedirler (BOA. ML. EEM. 598/30: 6).

Raporun bu başlığı altındaki bilgilere göre halıcılık Anadolu'da Müslüman ve Hıristiyan ahali arasında yapacak bir işi olmayan kadın ve kızların uğraş alanıdır. Kadınlar ve kızlar bu meşgale sayesinde ev ihtiyaçlarına katkı yapmakta, şuna buna el açıp sefaletten kurtulmakta, sayı saymayı ve hesap yapmayı öğrenmektedir. Bunun yanında halılardaki renk, desen ve nakışları tefekkür ederek sanatla ilgilerini artırmaya başlamışlardır.

8. Halıların İmal Usulü ve İmal Ücreti

Raporun bu bölümünde halıların imalinde kullanılan usuller, bunların ne olduğu ve nerelerde kullanıldığı, halıların arşın karelerinde kaç düğüm bulunduğu gibi hususlarda bilgiler verilmiştir. Rapora göre halı imalinde iki usul kullanılmaktadır. Bunlar;

Kültürî Usul (Instructrie a Domicite): Pek eski olan bu usulde halı siparişi veren tüccar dokuma için gerekli malzemeleri tamamen dokumacıya teslim etmektedir. Bu usulde, halının kalitesine ve arşınına göre dokuma için maktu bir fiyat belirlenmektedir. Alet, edevat, tezgâh ve amele ücreti imalatı yapan şahsa aittir. O şahıs, yapılan mukavele gereği, halıyı belirlenen fiyat üzerinden dokumayı taahhüt etmektedir. Tüccar halı dokununca şartnamaya uygun ise kabul etmekte değil ise reddetmektedir. Halıdaki kusurlar genellikle nakışların insicamsızlığından ve düğümlerin noksanlığından kaynaklanmaktadır. Bu durum imalatı üstlenen kişiyi genelde zarara sokmaktadır (BOA. ML. EEM. 598/30: 7).

Atölye Usulü (Ateliere): Bu usulde işçiler ameleden başka bir şey değildir. Alet, edevat, dokuma malzemeleri, tezgâhlar hep halı dokutturmak isteyen tüccara aittir. Amele sadece halıyı işlemekle mükelleftir. Amele saati hesabı ile günlük ücret verilmektedir. Amele düğüm hesabıyla para almaktadır. Ortalama olarak kazanılan para üç ile altı kuruş arasında değişmektedir. Sekiz kuruş alabilenler sanata yıllarını vermiş fazla düğüm yapabilen kadınlardır. Isparta, Burdur, Sivas, Maraş, Eğirdir, Haçin, Akşehir, Afyonkarahisar, İzmir, Eskişehir, Urfa, Denizli, Sille ve Konya tezgahlarında bu usul geçerlidir (BOA. ML. EEM. 598/30: 7).

Raporda halı tezgahındaki tel ve ilmelerin şekli ile ilgili olarak “*Halı; tel ve ilmelerle örülerek vücûda getirilir. Teller pamuk ipliğindedir ki destgâhda tûlâni (boyuna) bir vaziyetde durur. İlmeler dahi pamuk iplikleridir ki arzanî (enine) bir sûretde ilmelere rabt edilerek yünlerle düğümlenir. Aşağıdaki şekil tel ve ilmeleri irâe eder*” denilmektedir. Raporda yer alan şekil aynıyla çizilip transkribe edilerek aşağıda verilmiştir.

Arşın			
	Tel	Tel	Tel
İlme	Düğüm	Düğüm	Düğüm
İlme	Düğüm	Düğüm	Düğüm
İlme	Düğüm	Düğüm	Düğüm

(BOA. ML. EEM. 598/30: 7)

Tablo 2: Halıdaki Tel, İlmeleri Gösterir Şekil

Raporda yer aldığı şekilde yukarıya transkribe edilen yazıda pamuk olduğu ve enlemesine atıldığı belirtilen “ilmenin” “argaç” olması gerekmektedir. Zira halılarda çözüğü üzerine enlemesine atılan ipliğe argaç denilmektedir. İlme ise halı tellerine düğümlenen renkli yün ipliklere denilmektedir (Aslan-Özbek, 2018: 69).

Raporda “*halının kalitesine göre arşın murabbaında kaç düğüm olduğunu beyân eden cedvel ber-vechi âttîdir*” denilmiş ise de bir arşının 68 cm uzunluğunda olduğu düğümlendiğinde tabloda verilen tel ve ilme sayısına bağlı olarak bir arşın karede bulunan düğüm sayının hayli az olduğu görülür. Dolayısıyla burada verilen uzunluğun bir arşın murabbaı yerine 1 dm² (10x10 cm²) olması daha makul gözükmektedir. Aşağıdaki tabloda farklı kalite halılarda bulunan düğüm sayısı verilmiştir.

Kalite Adı	İlme/Tel Sayısı	Çeşidi
Sivas Kalitesinde:	44X44	
Saruh Kalitesinde	38X36	Birinci çeşit
Saruh Kalitesinde	35X32	İkinci çeşit
Isparta Kalitesinde	32X24	Birinci çeşit
Isparta Kalitesinde	28X22	İkinci çeşit
Uşak Kalitesinde	20X20	Birinci çeşit
Uşak Kalitesinde	12X13	İkinci çeşit
Uşak Kalitesinde	10X10	Üçüncü çeşit
Gördes Kalitesinde	16X15	Birinci çeşit
Gördes Kalitesinde	8X10	İkinci çeşit
Demirci Kalitesinde	25X20	Birinci çeşit
Demirci Kalitesinde	18X17	Kaba çeşit
(BOA. ML. EEM. 598/30: 7-8)		

Tablo 3: Farklı Kalitedeki Halıların Bir Desimetre Karesinde¹ Bulunan Düğüm Sayısı

Tablodaki bilgilere göre bir dm²'de en fazla tel ve ilme Sivas kalitesinde olup onu Saruh?, Isparta, Uşak, Gördes ve Demirci kaliteleri takip etmektedir. Tablodaki bilgiler bazı yerleşim yerlerinde birkaç çeşit halı dokunduğunu göstermektedir. Elvan Anmaç da 1925 yılında yayınlanan bir çalışmaya dayalı olarak (Hawley, 1925) Uşak, Gördes, Kula ve Isparta'da dokunan farklı kalitedeki halıların 10X10 santimetrekaresinde bulunan düğüm sayıları ile bu halıların boyutları hakkında bilgiler vermiştir. Anmaç'ın verdiği rakamların tabloda verilenlerden farklı olduğu görülmektedir (Anmaç, 2002: 338).

8. Halı Dağıtım Yerleri/Mahrecleri

Rapora göre, halı satış merkezlerinin en önemlisi dünyanın halı pazarı olan Londra'dır. Diğer önemli halı satış yerleri ise Paris, Newyork, Berlin, Viyana ve İskenderiye'dir. Amerika'ya ihracat seneden seneye artış göstermektedir. Özellikle Tebriz kalitesinde Amerika'ya çok ihracat yapıldığı Gümrük Müdüriyet-i Umumiyesi istatistik cetvellerinden anlaşılmaktadır. İçinde bulunulan savaş dolayısıyla (I. Dünya Savaşı) İzmir Gümrüğü'nden istatistiki bilgiler alınamamaktadır. Her nedense tüccar da şirket de ihracat miktarını gizlemektedir (BOA. ML. EEM. 598/30: 8).

9. Memleketde Halı Sendikası Var Mıdır?

Raporu hazırlayan müdüriyetin tetkiklerine göre memleketde bir halı sendikasının/birliğinin mevcut olduğu söylenemez ise de eski halı tüccarlarının büyük kısmının katılımı ile kurulmuş Şark Halı Kumpanyası adında bir şirket vardır. Bütün ortakların elli altmış seneden beri ticari faaliyette buldukları mahrecleri, Anadolu'da mevcut acenteleri; model, stok, siparişleri ve saireyi birleştirmesinden böyle bir sendikanın/birliğin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Fakat bugünkü durumda kumpanya daha bir sendika hükmünde değildir ancak kumpanyanın aldığı bazı tedbirler dolayısıyla pek az zaman sonra tam anlamı ile bir sendika/birlik haline geleceği kuşkusuzdur (BOA. ML. EEM. 598/30: 8).

Şirket beraber çalıştığı halı tüccarlarının bütün tezgahlarını, örneklerini kendi isteğine uydurmak için sıkı bir kontrole tabi tutmuş, sahte boyaları ortadan kaldırmak bahanesi ile boyacılığı, aynı kalınlıkta ve incelikte olması gerektiği gerekçesi ile iplikçiliği, renklerin düzgün ve uygun olması

¹ Bu ölçü raporda bir arşın murabbaı olarak verilmiştir.

için modelciliği tekeline almış durumdadır. Şirket, bunun yanında kendi modelinde üretilmeyen bir halının dışarıya satılmasını ve kendisi için halı imal eden tüccara başka yerden boya, iplik, yün tedarik etmesini yasaklamaktadır. Bu suretle şirket halı tezgâhlarını kendi kontrolüne almış bulunmaktadır. Bu şartlara tahammül edemeyip imalattan çekilen tüccarların tezgâhlarını şirket satın almakta ve tezgâhın bulunduğu yere yabancı memur göndererek bütün sanatı kendi tekeline almaya çalışmaktadır (BOA. ML. EEM. 598/30: 8).

Şirketin halıcılığı tekeline alma gayretlerinin sonucu olarak Bandırma Beyköy’de yün iplik fabrikası, İzmir Murtakiye’de boyahanesi, halı yıkama tesisi ve desenhanesi (Yılmaz, 2020: 317-318; 331, 340-341), Halkapınar’da yün ve iplik fabrikaları vardı (Yeni Yol Mecmuası, 1935: son sayfa).

10. Carpet Kumpanyası’nın/Şark Halı Kumpanyası’nın Kuruluşu

Halı Kumpanyası 1907 senesinde bazı tüccar tarafından kurulmuş ve 1908 senesinde Şark Halı Kumpanyası adıyla resmen işe başlamıştır. Müdüriyetin yaptığı araştırmalara göre Şark Halı Kumpanyasını oluşturan şirketlerin adları ile kuruldukları tarihler aşağıdaki tabloda belirtildiği şekildedir.

Şirket Adı	Şirketin Kurulduğu Yer	Şirketin Kuruluş Tarihi
P. De Andria&Company	İzmir	1836
Habif&Polako Company	İzmir	1840
T. A. Spartalı&Company	İzmir	1842
G. P.&J. Baker	Londra	1878
Sydney La Fontaine	İzmir	1880
Sykes&company	İzmir	1902

(BOA. ML. EEM. 598/30: 9)

Tablo 4: Şark Halı Kumpanyasını Oluşturan Şirketler

Şirket ilk kurulduğunda her biri beş İngiliz lirası olmak üzere dört yüz bin liralık tahvil çıkarmıştır. Londra Ticaret Odası’na kayıtlı olan şirket bir sene sonra sermayesini beş yüz bine, iki sene sonra herbiri beş liralık tahvillerle bir milyon liraya çıkarmıştır (Yılmaz, 2020: 292-299). Raporda doğrudan şirket tarafından kurulmuş ve şirket adına çalışan satış şubelerinin nerede kurulduğu ve adreslerinin neresi belirtilmiştir. Bu bilgiler tablo halinde aşağıya verilmiştir.

Şubenin Bulunduğu Şehir	Şubenin Adresi
İstanbul	Gulbenkian Plan
Londra I	G, Warwick Square Ca
Londra II	Newgate Street 13&14
Londra III	Camomille Street 13&14
Paris	Rue Gretry
Kahire	Place Soliman Pacha
İskenderiye	11 Rue Rosette
Newyork	160 Kufale Avenue

(BOA. ML. EEM. 598/30: 9)

Tablo 5: Şark Halı Kumpanyası Satış Şubeleri

Şirketin belirtilen bu satış şubeleri dışında Buenos Aires/Toronto ve Viyana gibi yerlerde temsilcilikleri bulunmaktadır. Osmanlı sınırları içerisinde ise her mahalde kontrat ile şirkete bağlı ikişer,

üçer, beşer acente bulunmaktadır. Isparta, Burdur, Sivas, Kırkağaç, Maraş ve Haçin’de doğrudan şirket hesabına idare edilen şubeler mevcuttur (BOA. ML. EEM. 598/30: 10).²

1935 yılına ait *Ege’de Yeni Yol Mecmuası* adlı derginin birinci sayısında şirketin İzmir, İstanbul, Londra, Newyork, Fladelfiya, Toronto (Kanada), Sidney ve Avusturalya’da; Türkiye’nin her tarafında bilhassa Uşak, Isparta, Burdur, Gördes, Kula, Demirci, Kütahya, Akşehir’de; İran’ın Tahran, Hemedan, Sultanabat, Kirman, Meşhet, Tebriz, Şiraz; Hindistan’ın Gavalyor, Srinagar, Agra, Delhi; Çin’in Sindus şehirlerinde bulunan şube ve acenteleri vasıtasıyla el dokuması halı imal ettirdiği belirtilmektedir. Yazıda ayrıca şirketin dünyanın en önemli halı şirketi olduğu ifade edilmektedir 1935 yılına gelindiğinde şirketin sermayesi bir milyon iki yüz elli bin, ihtiyat akçesi beş yüz seksen bin İngiliz lirasıdır. Şirketin hisse senetleri ise Paris Borsası’na kayıtlıdır. Şirketin İzmir’deki merkezi Alsancak’ta 652 numaralı dairedir (Ege’de Yeni Yol Mecmuası, 1935: son sayfa).

11. Carpet’in Halıcılığı Geliştirmek Yaptığı Çalışmalar

İzmir Mintıkası İktisat Müdüriyeti hazırladığı raporda Şark Halı Kumpanyası’nın halıcılığı geliştirmek için yaptığı çalışmaları on madde halinde belirtmiştir. Raporda şirketin halıcılıkla ilgili sarf ettiği emek ve gayretin inkâr edilemez olduğu ifade edilerek bunların şunlar olduğu belirtilmiştir (BOA. ML. EEM. 598/30: 10).

a. Halıların Tasnîfi: Şirket, Kirmanşah, Serebz, Ferah, Güravan tabir olunan çeşitli İran halılarının her çeyrek murabbanda veya her santimetrekaresinde kaç tel ve kaç düğüm bulunması gerektiğini ve bu kalitelerdeki halıların nakışlarının aynısını resmedebilmek için ilme, eriş ve argaçların kalınlığının ve inceliğinin nasıl; pamuk ve yünlerinin ne derecede bükülü olması ve havlarının nasıl kesilmesi gerektiğini yaptığı araştırma ve tetkiklerle ortaya koymuştur.

b. Tasnif edilen kalitelerde İran halılarının aynen örneklenmesi hususunda reproduksiyonda çekilen sıkıntılar şirketin damgalı milimetrik kağıtları icat etmesi ile giderilmiştir.

c. Her kalite halıların havlarının çeşitli memleketlerde ve tezgâhlarda farklı ameleler tarafından aynı derece ve yükseklikte kırılması için dereceli ve vidalı makaslar icat edilmiştir.

d. Her kalite için kullanılan yün ve ilmelerin sayısını, büyük ve küçük binlerce halının kumaşında ve her arşınında sarfiyatını ve ağırlığı muhafaza etmek için acente ve şubelere imal ettirilen halılar için gerekli ilmeler Bandırma’daki fabrikada hazırlanmıştır.

e. Osmanlı halılarının kıymetini ve üstünlüğünü korumasını sağlayan hususlardan biri boyamadır. Şark Halı Kumpanyası’nın bu husustaki gayreti takdire değerdir. Sipariş ve stok halılarda ve özellikle İran taklitlerinde boyaların sabit olması şart olduğundan her parça halının lüzumuna göre renklerinin tasnif edilmesi, acentelere ve tezgâhlara ilmelerin boyalı olarak gönderilmesi suretiyle boyacılıkta suistimal önlenerek Osmanlı halılarının değeri muhafaza edilmiştir.

f. Dokuma Alet ve Edevatının Geliştirilmesi: Dokumayı kolaylaştırmak için büyük ve küçük bazı aletler icat edilmiştir. Mesela, halıları düzgün ve kusursuz çıkarabilmek için tezgâh üzerindeki erişlerin genişliğini muhafaza etmek için Qeusioy makineleri icat edilmiştir (BOA. ML. EEM. 598/30: 10).

2 Emrah Yılmaz’ın çalışmasında 1909 yılı itibariyle şirketin Uşak’ta yedi, Gördes ve Demirci’de beşer, Kula’da dört, Kütahya’da üç, Simav, Isparta ve Sille’de ikişer, Manisa, Akhisar, Akşehir, Niğde, Milas ve Denizli ve Konya’da birer olmak üzere toplam otuz altı acentesi vardı. 1909 yılından sonra şirket Bodrum, Güney (Denizli), Apa (Denizli), Kadıköy (Babadağ/Denizli), Keçiborlu (Isparta), Seferihisar (İzmir), Borlu (Gördes/Manisa), İzmir, Bayındır (İzmir), Sülüler’de on adet yeni acente açmıştır. bkz. Yılmaz, agm., s. 306-308.

g. Resim, nakış ve renk tedarigi için gerekli araştırmalar yapılmış, ele geçirilen eski model halıların Őekilleri kopyalanmıştır.

i. İnan taklidi ile Buhara, Çin, Japon, Hint ve eski Yörük taklitlerini tanıtmak için yeni imal edilenleri kullanılmış/eski hale koymak ve parlatmak için yıkama usulü geliştirilmiştir.

j. Avrupa, Amerika ve halının ne olduğunu bilmeyen diğer memleketlerde reklamlar yapmak, sergiler açmak ve seyyar memurlar gezdirmek suretiyle Buenos-Aires, Habeşistan, Kanada ve Meksika gibi ölkelerde yeni pazarlar oluşturulmuş ve halıların satılması sağlanmıştır.

k. Memleket içinde yeni yerlere yeni usul halıcılığı öğretmek, memleket içinde halı sanatını yaygınlaştırmak, Uşak, Kula, Gördes ve Demirci gibi yerlerde eski usul üzere halı dokuyan tüccarları eğitmek için gezici fen memurları ile müfettiş gönderilmiş ve bunlara sanatın sırları öğretilmiştir.

Kısaca ifade etmek gerekirse boya ve malzeme tedariki, yeni tekniklerin icadı, yeni pazarlar bulunması, eski imalatçılara nizam verilmesi, halıcılığın ticari boyuta taşınması, yeni şirketlerin kurulması gibi faydalar ile Osmanlı halıcılığının yaygınlaşması ve yerleşmesi ancak şark Halı Kumpanyası'nın gayretleriyle olmuştur (BOA. ML. EEM. 598/30: 11).

12. Carpet'in Memlekete Verdiği Zararlar

şark Halı Kumpanyasının halıcılığa olan katkıları yanında zararları da vardı. Raporu hazırlayan müdüre göre Carpet şirketinin sanat ve millî ticaret bakımından tüccara ve memlekete vurduğu darbe siyasi ve iktisadi olmak üzere iki yönlüdür (BOA. ML. EEM. 598/30: 11).

12.1 Siyasi Zararlar

a. şirket sadece Osmanlı topraklarında faaliyet gösterdiği ve merkezi İzmir olduğu halde şirketin kendisine eskiden beri yabancı süsü vermesi hususi bir maksada yöneliktir. şirketin bütün gayreti ve menfaati halıcılığa olan revacı temin etmeye yönelik olduğundan bütün çabası mümkün mertebe ucuz bedel ile mal üretmektir. Ameleye ne kadar az yevmiye verir, Osmanlı vatandaşı memurları ne kadar düşük maaşla istihdam eder, Osmanlı tezgâh sahiplerini günden güne türlü bahaneler ile ne kadar ezer ve kendi emrine uyar hale getirirse ticaretteki menfaati o derece artmaktadır. Halı üretiminde tüm emeklere karşılık memleket on para kazanmamakta bilakis şirket için çalışmaktadır (BOA. ML. EEM. 598/30: 11).

b. şirket kurulduğunda işbilir memurlar, makineleri icat edenler, Anadolu şube müdürleri ve bunların kurucuları ve fen memurları çoğunlukla Osmanlı iken şirketin amacına vukufsuzluk yahut emirlere itaatsizlik gibi suçlamalarla bunlardan bazıları büyük memurluklara terfi ettirilmemekte, bazıları görevlerini bırakmak mecburiyetinde bırakılmakta, bazıları da şirketten çıkarılarak yerlerine ecnebi memurlar tayin edilmektedir. Bu gibi durumlara karşı hükümet ilgisiz kalmakta hatta Carpet'in mevcudiyetini hissetmemiş gibi davranmaktadır. Sonuç olarak şirket bir Osmanlı şark Halı şirketi değil sadece bir İngiliz müstemlekesinde ticari faaliyet yürüten bir şirket halini almış durumdadır (BOA. ML. EEM. 598/30: 11-12).

12.2. İktisadi Zararlar

a. şirketin kurulduğu sırada beş lira değer ile piyasaya çıkarılan tahvillerin on sekiz on dokuz liraya yükselmesi beklenen ticaretin üç, dört katı olduğuna en tabii bir delildir. Hal böyle iken şirkete bilfiil

iştirak eden acente memurlarına ve amelelere hiçbir nakdi mükafat ayrılmamış ve imalat ücretlerine zam yapılması düşünülmemiştir (BOA. ML. EEM. 598/30: 12).

b. Kendi para ve sermayesiyle şirkete ajan/temsilci olarak hizmet eden tüccarların şikâyetleri pek büyük ve mühimdir. Bu gibi ajanlara maruz kalacakları birçok suistimallere karşı yalnız haklarını korumak için ileri sürecekleri itirazlara meydan vermeyecek şekilde önceden basiretli şekilde hazırlanmış kontratoların saflıkla imza ettirilmesi ve herbir taahhüde karşı büyük tazminatlar yüklenmesi halıcılıkta memleket ve ahalinin mahrum bırakılmasının önemli sebeplerinden biridir.

Mesela bir acente, yıllık üretmeyi taahhüt ettiği miktardan fazla halı üretirse bunu başkasına satmaya hakkı yoktur. Buna karşın şirket kullanılacak boyalı ilmelerin tedarikini üzerine aldığı halde ilmelerin gönderilmesinde yaşanan gecikmeden dolayı hiçbir mesuliyet kabul etmemektedir. Şirket, bazen bilerek siparişleri geciktirmekte bazen de bir iki rengi kasten eksik göndererek ajanı zor durumda bırakmaktadır (BOA. ML. EEM. 598/30: 12).

Genellikle temsilcinin gönderdiği halılar için dokuması gevşek, boyunda ve eninde noksanlık ve fazlalık var, filan renk yerine başka bir renk konmuş, filan çiçekte şu renk kullanılması gerekirken yanlış renk kullanılmış gibi birçok bahanelerle her arşında üçer beşer kuruş indirim yapılmaktadır. Her bir arşındaki dokuma malzemeleri ve imalat ücretleri belli olduğundan temsilcinin bir arşında en fazla üç dört kuruş kazancı bu şekilde kesilmektedir. Bu durum, üretici halkın ölmeyecek şekilde ücret almasına, tezgâh sahiplerinin mahvolmasına ve yok olmasına neden olmaktadır (BOA. ML. EEM. 598/30: 12). Temsilcinin bu husustaki bütün itirazları ve ısrarları faydasız olup sonuçta kendisine zarar vermektedir. Çünkü şirket ya gelecek partinin poliçesini kabul etmemekte ya da yeniden sipariş veyahutta malzeme vermemektedir. Kusurlu olduğu belirtilen halıların iadesine ve temsilci tarafından başkasına satılmasına kendi model ve renginin başka bir tüccarın elinde bulunmasının şirketin kurallarına aykırı olduğu gerekçesi ile kesinlikle izin verilmemektedir (BOA. ML. EEM. 598/30: 13).

İşte bu ve bunun gibi durumlar halıcılıkla meşgul çaresiz ahalinin fakirliğine ve şirketin ezici ve yakıcı pençesinde sefaletle mahkûm olmasına neden olmaktadır. Bu sanattan ne memleket ne de halk kesinlikle fayda görmemektedir. Ahali yabancı bir şirketin hukuki ve şahsi menfaati için esir olarak ömür tüketmektedir. Temsilcilerin ve amelenin bu konudaki şikâyetleri o kadar çok ve haklıdır ki bunlar ihmal edilemeyecek derecededir (BOA. ML. EEM. 598/30: 13).

c. Şirketin ajanlarının bulunduğu yerlerde kendi nam ve hesabına şirket memurlarıyla idare edilen şubeleri vardır. Bu şubeler ne şirkete ait gelirlerin artmasını temin ne de hususi siparişlerin yerine getirilmesi ve imali için değildirlir. Şirketin icraatlarına ve emellerine kayıtsız ve şartsız itaat etmeyen bir ajanını şirket esaret altına almak için bundan evvel belirtilen yöntemlerle tazyik etmektedir. Bu şekilde ajanın işi bozulmakta ve tabii olarak tezgâhlarında çalışan amele gündeliksiz kalmaktadır. Boş kalan amele ise zaruri olarak şirketin şubesine müracaat etmeye mecbur kalmaktadır. Şubelerin vazifesi ajanların birlik olmalarına engel olmak, aralarına rekabet tohumu saçmak ve ajanların her hareketini tetkik ve teftiş ederek daima şirket kontrolü ve tehdidi altında bulundurmak (BOA. ML. EEM. 598/30: 13).

d. Şirket fabrikadan ajanlara sevk ettiği boyalı ilmeleri tamamıyla kurumadan nemli olarak balya ettirmekte ve tartarak ajanlara teslim etmektedir. Halı dokunduğunda halı ile tezgâhtaki kırpıntılar tartılmakta aradaki fark ajanların sınırlı olan kazançlarından kesilmektedir. Ajanların bu hususlardaki mağduriyetleri açık bir şekilde yolsuzluktur (BOA. ML. EEM. 598/30: 13).

Büyük çoğunluğu şirketin menfaatine olan gelişmelere bakılırsa memleket halıcılığını kasıp kavuran ve aşağıda belirtilen zararlar iktisadi hayatta ticaretin tabii bir kanunu olan rekabetin yokluğundan kaynaklanmaktadır (BOA. ML. EEM. 598/30: 13).

Yukarıda maddeler halinde belirtilen hususlar şirketin Osmanlı siyasi ve iktisadi hayatına ne kadar zarar verdiğini gözler önüne sermektedir. Şirket gerek ajanları gerekse üreticileri kendine her bakımdan bağlamış durumdadır. Hükümet ise bu konuda yapması gerekenleri yapmamaktadır.

Şirket 1913 yılında halı imalatının %75'ini kontrolüne almış durumdaydı. Şirket ucuz işçilikle halı imal etmek için halıcılığı geleneksel halıcılık merkezleri dışına taşımıştır. Şirket Birinci Dünya Savaşı öncesinde elli bin civarında kadın ve erkek düğümleyici istihdam etmekteydi. Şirket, farklı şehirlerdeki temsilcilere verdiği modellere uygun olarak kendi fabrikalarında ürettiği ve boyadığı malzemelerle halı imal ettiriyordu (Quataert, 2001: 1031-1032).

13. Raporun Neticesi

Raporu hazırlayan İzmir Mıntıkası İktisat Müdürü halı çeşitlerini, İran halıları karşısında Osmanlı halılarının durumunu ve Şark Halı Kumpanyası'nın faaliyetlerini, şirketin memleket halıcılığına olan fayda ve zararlarını belirttikten sonra Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından alınması gereken bazı tedbirler bulunduğunu belirtmiştir. Raporu hazırlayan müdürün tespitlerine göre Osmanlı'da halıcılık millî bir sanat olması yanında memleket iktisadiyatı bakımından da önemlidir. Bu önem sebebiyle halıcılık nezaretin ilgilenmesi gereken ticari bir konudur. Çünkü halıcılık her şeyden önce yün ticareti ile alakalıdır. Yıllık dört milyon kıyye (kıyye:1282 gram) yani 3.120.124 kg yün halı imali için kullanılmaktadır ki her kıyyesi ortalama sekiz kuruştan bunun tutarı otuz iki milyon kuruşa ulaşmaktadır. Bunun yanında halıcılık binlerce kız ve kadının sıhhati, maişeti ve aile hayatıyla yakından alakalıdır. Her sene yurtdışına binlerce liralık halı ihracatı yapılmaktadır (BOA. ML. EEM. 598/30: 14).

Yukarıda zikredilen hususlar göz önüne alındığında hükümetin bu meseleyi ihmal etmesi, memleketin önemli bir gelir kaynağını yabancı bir kumpanyanın tekeline vermesi ve bu şirketin istediği şekilde hareket etmesine müsaade etmesi memleketin zararına olduğundan buna meydan verilmemesi gerekmektedir. Bu yüzden alınması gereken bazı tedbirler mevcut olup bunlar aşağıda belirtilmiştir (BOA. ML. EEM. 598/30: 14).

Birinci Olarak: Halıcılık özellikle kız çocukları ile gelinlik çağına gelen kızlar ve kadınlardan oluşan fakir ve ihtiyaç sahibi amelelerin hayatını ilgilendirdiğinden bu sanatla meşgul olanlarla ilgili Sanayi Müdüriyet-i Umumiyesince bir talimat kaleme alınması gereklidir. Heba olan her hayatla memleket bir anne kaybetmektedir. Özellikle savaştan sonra halıcılık millî sanayi olarak daha çok önem kazanacağından şimdiden hazırlıklı olmak gerekmektedir.

İkinci Olarak: Tezgâhların kurulu bulunduğu yerler genellikle havadan ve ışıktan mahrum toprak odalardır. Buralarda bütün gün çalışıldığı düşünülürse bunun genç bir kızın vücuduna ne kadar zarar vereceği aşikardır. Bu yüzden tezgâhların kurulu olduğu yerler sıhhi açıdan teftişe tabi tutulmalıdır.

Üçüncü Olarak: Kız çocuklarının sağlık bakımından kaç yaşından itibaren bu sanatla meşgul olması gerektiğinin belirlenmesi, hamile olanların sağlıklarının dikkate alınması, bulaşıcı hastalıkların sirayetini önlemek için bulaşıcı hastalığı olanlarla çok zayıf olanların bir arada tutulmaması, çalışma süresinin sınırlandırılması, yemek vakitlerinin belirlenmesi, haftanın bir gününün istirahata ayrılması gerekmektedir. Halı dokuyan amele düğüm hesabı üzerinden ücret aldığından halı dokurken genellikle ekme yemekte bu da sağlıksız bir beslenmeye neden olmaktadır.

Dördüncü Olarak: Halı dokuma tezgâhları teknik bakımdan geliştirilmelidir. Tezgâhlar çok alçak olduğundan dokumacılar bağdaş kurup iki büküm oturarak halı dokumaktadırlar. Bu durum gelişme çağındaki kız çocuklarının kambur olmasına ve ciddi hastalıklara yakalanmasına neden olmaktadır (BOA. ML. EEM. 598/30: 14).

Beşinci olarak: Yevmiye en fazla yedi, sekiz kuruştur ki bu miktar çok az bir ücrettir. Yevmiyenin mutedil ve insaf ölçülerinde çıkarılması gerekmektedir. Kumpanya her arşında en az otuz kuruş kâr sağlamaktadır. Yün ipliklerinden vesairenden aldığı kâr da buna ilave edildiğinde kâr oranı artmaktadır. Kumpanyanın kârından feda edeceği on kuruş amelenin ziyadece faydasına olacaktır. Haddizatında halı ihtiyaç olmaktan ziyade bir ziynettir. İmal yeri İran ve Osmanlı olmasından dolayı halılara beş on kuruşluk bir zam yapılması fiyatlara fazla tesir etmeyeceği gibi talebi de azaltmayacaktır (BOA. ML. EEM. 598/30: 14-15).

Altıncı Olarak: Talimat şartlarına uyulup uyulmadığı mahalli idare, sıhhiye görevlileri ve sanayi müfettişleri tarafından teftiş edilmelidir.

Yedinci Olarak: Tezgahlar kurulmadan önce hükümet haberdar edilmeli, tezgahlar sıhhi ve sınai bakımdan tetkik edildikten sonra resmi olarak kurulmalarına izin verilmelidir (BOA. ML. EEM. 598/30: 15).

Şark Halı Kumpanyası'nın pençesinden kurtulmak, bu kumpanyanın şüpheli bir sendika/birlik haline gelmesini engellemek, ticari sanatları millî iktisada hizmet eder hale getirmek ve bir millî Şark Halı Şirketi meydana getirmek çok gerekli bir ihtiyaçtır. Bu konuda halı ile meşgul olanlar hemfikirdir. Ticaret Nezaretinin böyle hayırlı bir işe yardımcı olması herkesin hemfikir olduğu bir husustur. Millî bir Osmanlı şirketi kurulmasının uygun görülmesi ve bunun kurulması hususunda gerekli kolaylığın gösterilmesi durumunda kurulacak şirket Şark Halı Kumpanyası ile rekabet edebilecektir (BOA. ML. EEM. 598/30: 15).

Şirketin kurulmasına içinde bulunulan zaman pek uygundur. Şirket vakit kaybetmeden kurulduğu takdirde rekabetten uzak bir halde gerekli maddeleri, sınai alet ve edevatı ve mevcut halıları satın almak ve tüccar ile şirket kurmak suretiyle hazırlıklarını tamamlayacak ve savaştan sonra Şark Halı Kumpanyası'nın karşısına tam manasıyla rakabet edebilir halde çıkacaktır.

Mesela bugün Şark Halı Kumpanyası Memâlik-i Osmaniye'nin her tarafında halı satın almakla meşguldür. Kumpanya sulhten³ sonra elindeki halıları pek düşük fiyatla satacağı gibi memurların ve görevlilerin asker bulunmaları dolayısıyla görev yapması engellenen ajanlar ve küçük tüccarlar kendi eksiklerini tamamlayacak ve kumpanya hâkim duruma gelecek ve bütün dış pazarlardaki şubelerin siparişini karşılayacaktır. Şu halde millî şirket kurulduğunda halıcılıktan elde edilecek menfaat doğrudan doğruya onun olacak bundan da memleket fayda sağlayacaktır. Sonuç olarak, İzmir İktisat Müdürü İstanbul'a çağırılması halinde konu ile ilgili fazla izahat verebileceğini ve meselenin bu şekilde daha iyi anlatılabileceğini belirtmiştir (BOA. ML. EEM. 598/30: 15).

İzmir Mıntıkası İktisat Müdüriyeti tarafından 14 Nisan 1917 tarihinde Sanayi ve Ticaret Nezaretine gönderilmek üzere hazırlanan bu raporda nezaret tarafından yapılması gereken işler bulunduğu, halı dokunan mekanlar ile halı dokuyan kişilerin çalışma koşullarının, ücretlerinin iyileştirilmesi gerektiği, halıcılığın yabancı bir şirketin insafına bırakılamayacak kadar önemli olduğu, bu şirketle rekabet edebilmek için millî bir şirketin kurulması gerektiği ifade edilmiştir.

3 I. Dünya Savaşı sonrası yapılacak barış. Yazarın notu.

Rapor sonrası yıllarda müdüriyetin önermiş olduğu talimat çıkarılmadığı gibi kumpanya ile rekabet edecek bir millî şirket kurulamamıştır. 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyıl başlarında Uşak'ta kurulan bazı iplik fabrikaları (Tutsak, 2007: 80-84) varsa da Anadolu'da halı üreten tüccarlar bir araya gelip millî bir şirket kuramamışlardır. 1907 yılında elli bin lira sermayeli *Uşak Osmanlı Halı Ticarethanesi* adıyla bir kumpanya kurulacağı belirtilmiş ise de Şark Halı Kumpanyası'nın baskı ve oyunları ile bu girişim başarısız olmuştur (Öztürk, 2020: 48).

İzmir İktisat Müdüriyetinin yapmış olduğu uyarılar ve öneriler dikkate alınmamış olmalı ki Ziraat ve Ticaret Gazetesi'nin 15 Mart 1340/15 Mart 1924 tarihli sayısında I. Dünya Savaşı sonrasında halıcılığın durumu hakkında benzer uyarılar yapılmıştır. Gazetenin ilgili sayısında halıcılık sanatının memleketin birçok yerinde söndüğü, âlemce meşhur olan Türk halılarına ait sanayi ve ticaretin Yunanistan'a ve Hindistan'a intikal ettiği belirtilmektedir. I. Dünya Savaşı öncesi dönemde İzmir'den ihraç edilen halıların kıymeti 400-450 bin İngiliz lirası civarında iken son üç sene içerisinde bu miktar 150-160 bin İngiliz lirasına inmiştir. Bugün yalnız ehemmiyetli olarak Uşak, Gördes ve Isparta tezgâhları işlemektedir. Güzel halılar imaliyle meşhur Kayseri, Sivas ve Konya taraflarında artık tezgahlar boş kalmıştır. Buna mukabil Yunanistan'da hiç halı imal edilmez iken bu sene içerisinde 120 bin İngiliz liralık halı ihraç edilmiştir. Yunanistan'da kurulan 700 tezgâhta Anadolu muhaciri Rum ve Ermeni altı bin amele çalışmaktadır. Harpten evvel bütün Anadolu'da erkek, kadın, çocuk olmak üzere 50 bin halı amelesi bulunmakta idi. Bunlardan ne kadarının kaldığına dair elimizde malumat bulunmamaktadır. Yunan hükümeti halı imalatını teşvik için halı imalatına mahsus olarak hariçten gelecek yün, iplik ve boya malzemeleri için gümrük muafiyeti getirmiş ve tren tarifelerini %33 indirmiştir. Bu mühim sanat ve ticaretin büsbütün elden gitmemesi için Ticaret ve Sanayi Nezaretinin bir an evvel esaslı iktisadi tedbirler alması ve bu hususta ilgililere son derece kolaylıklar göstermesi ve teşvikler yapması gerekmektedir (Ticaret ve Ziraat Gazetesi, 15 Mart 1340: 49-50).

Halıcılığın gerilemekte olduğu söylene de I. Dünya Savaşı sonrasında halıcılık Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin önemli ihracat kalemlerinden biriydi. 1923-1928 yılları arasında halı ihracatı iki katına ulaşmıştır. 1953 yılından itibaren halıcılığın sadece el dokuması ile gerçekleştirilemeyeceği anlaşılmış ve el dokuması yanında makine ile halı üretimine başlanmıştır (Öztürk, 2020: 55-59). Bunun yanında halılarda bir standart oluşturulmaya çalışılmış ve 1962 yılında altmış halı için standart yayınlanmıştır (Öztürk, 2020: 55-56).

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı sonlarına doğru kaleme alındığı kesin olan halıcılığa dair raporun hangi sebeplerle kaleme alındığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak raporda yer alan ifadelerden Osmanlı halıcılığında yaşanan gerilemenin ve Şark Halı Kumpanyası'nın Anadolu halıcılığını tekeline almasının, memleketin ve halı dokuyan ahalinin bu faaliyetten hakkıyla istifade edememesinin raporun hazırlanmasında etkili olduğu anlaşılmaktadır. Rapor Ticaret ve Ziraat Nezaretine gönderildiğine göre ya nezaretin talebiyle ya da mahalli idarecilerin halı üreticilerinin ve ajanların içinde bulunduğu acıklı durumu yansıtmak için kaleme alınmış olmalıdır.

Raporda halıcılığın menşeinin Çin olduğunun zikredilmesi mevcut literatür bilgileriyle çelişmektedir. Zira bu sanatı ortaya çıkaran ve dünyaya yayanların Türkler ve Türklerle temas eden milletler olduğu bilinmektedir. Bunun yanında halıcılığın İran'dan bu ülkedeki kutsal yerleri ziyaret eden seyyahlar vasıtasıyla diğer ülkelere taşındığı ifade edilmektedir. Oysa halıcılık sanatı İran topraklarında hüküm süren Selçuklular eliyle Anadolu'ya ve diğer İslam ülkelerine yayılmıştır.

Raporda değişik kaliteye sahip halıların arşın karesinde bulunan düğüm sayısı tablo halinde verilmiştir. Ancak tabloda verilen düğüm sayısının arşın kareye göre az olduğu görülmektedir. Tabloda verilen düğüm sayılarının dm^2 'ye göre olması gerekirken yanlışlıkla arşın kare verildiği anlaşılmaktadır. Bunun yanında bir şekil halinde tezgahdaki tel, ilme ve düğümlerin yerleri gösterilmiştir. Tellere enlemesine atılan ve pamuk olduğu belirtilen ilmenin “argaç” olması daha makul görülmektedir. Zira 19. yüzyılda dokunan halılarda tellerde ve atkılarda pamuk iplik, düğümler ise yün ilme kullanılmaktadır.

Rapor, Anadolu’da halıların dokuz farklı kalitede değişik şehirlerde dokunduğunu ortaya koymaktadır. Rapora göre Anadolu halıları renk, desen, parlaklık ve işçilik ücretleri bakımından İran halıları ile rekabet edecek düzeyde değildir. Rekabet ancak kullanılan yünün sert ve kalın olması sebebiyle dayanıklılık bakımından mükündür. Bu sebeple Türk halıları Avrupa’da otellerde ve işyerlerinde yer ve merdiven döşemesi olarak tercih edilmektedir.

Rapora göre, 1907 yılında kurulan Şark Halı Kumpanyası Batı ve İç Anadolu’nun pekçok şehrinde kurduğu şubeler ve acenteler vasıtası ile halıcılığı tekeline almış durumdadır. Rapor, Şark Halı Kumpanyası’nın Anadolu halıcılığını kendi menfaati için kullandığını, müşterilerinin beğenisine göre hazırladığı desenlerle, renklerle halı imal ettirdiğini, bunun eski halılarda kullanılan desen ve motiflerin unutulmasına neden olduğunu göstermektedir.

Şark Halı Kumpanyası halılarda standardı sağlamak için bazı alet ve edevat geliştirmiş, tezgâhlara düzgün halı dokunmasını temin için bazı düzenekler yerleştirmiştir. Bunun yanında halıcılığın daha geniş alanlara yayılmasını sağlayarak boş duran kadın ve kızların meşgul olmasını ve para kazanmalarını sağlamıştır. Rapor, kumpanyanın ajanlarla çok sıkı şartları ihtiva eden sözleşmeler yaptığını, en küçük hatada bunun faturasını tüccarlara kestiğini, hatalı dokunan halıları tüccarlara iade etmeyerek bunların başkasına satışına engel olduğunu ortaya koymaktadır.

İzmir Müntikası İktisat Müdüriyeti Şark Halı Kumpanyasının faaliyetlerinin siyasi ve iktisadi sonuçlarını raporunda ortaya koymuştur. İzmir İktisat Müdüriyeti halıcılığa tek başına yön veren Şark Halı Kumpanyası karşısına millî bir halı kumpanyası kurulmasının ajanların ortak talebi olduğunu, halı tezgahlarının kurulduğu yerlerin sıhhi açıdan denetlenmesi, çalışma sürelerinin sınırlandırılması, tezgahların teknik olarak iyileştirilmesi, yevmiyelerin artırılması, bir halıcılık talimatnamesi hazırlanması gerektiğini teklif olarak nezarete sunmuştur. Müdüriyet bu raporu ile Osmanlı halıcılığını farklı açılardan ele almış Cumhuriyet öncesi halıcılığının genel durumunu ortaya koymuştur.

KAYNAKLAR

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Maliye Nezareti Emlaki Emiriye Müdüriyeti: BOA. ML. EEM. 598/30.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi: BOA. DH. MKT. 2297/85.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi: BOA. MF. MKT. 2164/19.

Ahmet Piriştina Kent Arşivi Müzesi, *Ege’de Yeni Yol Mecmuası* (1935), S. 1, İzmir: İtimat Basımevi.

Ahmet Piriştina Kent Arşivi Müzesi, *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, 15 Mart 1340, 18. Sene, Numara: 4, 49-50.

Anmaç, E. (2002). “XIX. Yüzyıl Başlarında Batı Anadolu Halılarının Değişim Süreci”, *Türkler*, C. 14, 336-339 (Ed.) Hasan Celal Güzel, Salim Koca, Kemal Çiçek. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

- Aslan, B. Oruç-Özbek, E. (2018). “Demirci Halı Dokumacılığında Kullanılan Terimler ve Derleme Sözlüğü’ndeki Yeri”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (SEFAD)*, S. 39: 65-72
- Aslanapa, O. (1984). “Konya Selçuklu Halılarının Menşei ve Gelişmesi” *Türk Edebiyatı*, 1984, S. 132: 15-16.
- Aslanapa, O. (1987). “Türk Halı Sanatı” *Erdem Dergisi*, C. 3, S. 7: 99-110.
- Bayraktaroğlu, S. (1999). “Seccâde”, *Erdem*, S. 10/28: 57-64.
- Bodur, F. (1988). “Halıcılık Tarihine Kısa Bir Bakış ve Konya Halıları”, *Vakıflar Dergisi*, S. 20: 105-114.
- Canatar, M. (1998). “Osmanlılarda Bitkisel Boya Sanayii ve Boyahaneler Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, C. XVIII: 89-104, İstanbul.
- Eldem, V. (1994). *Osmanlı Şmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Diyairekiri, N. (1984). “Pazırık Halısı” *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 32: 1-8.
- Gökmen, E. (2007). *Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Demirci Kazası*, İzmir: Demirci Belediyesi Kültür Yayınları 1.
- Gökmen, E. (2014). *Osmanlı Dönemi Gördes Halıcılığı*, Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yayınları.
- Hawley, Walter A. (1925). *Oriental Rugs Antique and Modern*, London.
- İnalçık, H. (2021). *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Karadağ, R. (1997). “Türk Halı Kilim ve Kumaşlarında Kullanılan Doğal Boyarmaddeler” *Arış*, Yıl 1, S. 2: 38-51.
- Kütükoğlu, M. (2003). “Lâyihâ”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27: 116-117, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Öztürk, B. (2020). “Cumhuriyet Türkiye’si Halıcılığı-1: 1923-1980”, *Arış*, C. 17: 44-61.
- Quataert, D. (2001). “19. Yüzyıla Genel Bakış: İslahatlar Devri 1812-1914”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 2 1600-1914*, 885-1052, İstanbul: Eren Yayınları.
- Yetkin, Ş. (1974). *Türk Halı Sanatı*, İstanbul: İşbankası Kültür Yayınları.
- Tezcan, H. (2015). “Osmanlı Halıcılığı”, *Türk Dünyası Kültür Atlası*, Yayına Hazırlayan: Yavuz Tiryaki, C. 6: 1-31, İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yeditepe Ofset.
- Tutsak, S. (2007). “Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Uşak’ta Halıcılığın Makineleşme Süreci”, *Bellekten*, 71(260): 65-98.
- Yılmaz, E. (2020). *The Oriental Carpet Manufacturers Limited (Şark Halı Kumpanyası) ve Osmanlı Halıcılığındaki Yeri ve Önemi*, Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, Eskişehir.
- Yılmaz, E. (2020). “Bir Zamanlar Anadolu’da Halı Dokumak: The Oriental Carpet Manufacturas Limited (Şark Halı Kumpanyası) ve Osmanlı Halıcılığındaki Önemi (1907-1914)”, *Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2): 291-133.